

BEVEZETŐ

Az ISM kutatások keretében 1997-98-ban, több kutató részvételével áttekintettük a munkaerő-migráció elsősorban Magyarországot érintő időszerű kérdéseit. Mire a kötetbe gyűjtött tanulmányok 1999-ben megjelentek,¹ az Európai Unió egyes tagállamaiban egyre erősebben kapott hangot a tiltakozás és a félelem a csatlakozásra váró közép-kelet-európai országokból feltételezeten várható tömeges bevándorlás miatt.

Az EU és Magyarország közötti csatlakozási tárgyalások előrehaladtával, a jogharmonizációt áttekintő fejezetek többségének lezárulásával párhuzamosan a munkaerő szabad vándorlásának korábban is „kényes”, „érzékeny” kérdése a bonyolultabb, nehezebb egyeztetéssel járó témák közé került.

A világsajtóban 2000 májusa körül – az EU és a csatlakozó országok között a munkaerő szabad áramlásáról szóló tárgyalási fejezet megnyitáskor megsokasodtak a csatlakozásról szóló elemzések, egyes országok félelmét és ezek cáfolatát tartalmazó cikkek. (Ezekről ad áttekintést Bareto Jozefa összefoglaló tanulmánya.) Politikusok nyilatkoztak – hivatkozva a közvélemény-kutatások és a szakértők eredményeire, – más politikusok cáfoltak – hivatkozva az európai migrációs trendekre, s az Európai Unió kevésbé fejlett országainak (Portugália, Spanyolország, Görögország) a csatlakozást követő tapasztalataira.

A nemzetközi szervezetek – elsősorban maga az EU, de a nemzetközi migráció jelenségeit évről évre felmérő OECD, s a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet (ILO) is – igyekeztek újraértékelni, vagy újabb szempontok szerint, szakmai, és nem pusztán politikai érvek alapján megvizsgálni a csatlakozni kívánó országokból várható munkaerő-vándorlást.²

Jórészt az Ausztriában kialakult feszültség, s a német érvek, de a szakértői vélemények hatására is 2000 közepén az EU hajlott arra, hogy a csatlakozásra váró kelet-európai országok feltételezett munkaerő-vándorlását esetleg kvóták megállapításával mérsékelje. Anna Diamantopulu, az EU görög származású munkaügyi főbiztosa nem osztotta ugyan azt a véleményt, hogy egyes országok (nevezetesen Németország és Ausztria) kívánsága szerint gazdasági okokból korlátozni kellene a munkaerő szabad mozgását, mégis kompromisszumra készen nyilatkozott. „Mindemmellett egy rövid periódusra most elképzelhető az osztrák kérésnek megfelelően a szabad munkaerő-vándorlás felfüggesztése, de tudni kell, hogy ezzel az integráció egyik fontos elve sérül”. (*Világgazdaság*, 2000. május 12.) A *Financial Times*ben közölt nyilatkozata szerint: „A személyek szabad áramlása az EU alapvető szabadságjogainak egyike, és a Bizottság ezt az álláspontot támogatja” (*Financial Times*, 2000. május 19.)

Időközben – a Miniszterelnöki Hivatal Integrációs Stratégiai Munkacsoportja, valamint a nemzetközi migrációt érintő jogharmonizációért felelős Szociális és Családügyi Minisztérium megbízásából – Magyarországon is folytattuk a nemzetközi munkaerő-vándorlás elméleti és gyakorlati kérdéseinek vizsgálatát.

Kutatásaink központi kérdéseit a csatlakozásra váró közép-kelet-európai országokból feltételezett nagyarányú munkaerő-vándorlás legáltalánosabb okaiként felhozott érvek jelölték ki: a feltételezések valóságtartalmát igyekeztünk ellenőrizni az újabb ismeretek, a nemzetközi és hazai kutatási eredmények, statisztikai adatok felhasználásával.

2000 júniusában, amikor a Magyarországot érintő migrációs tanulmányok elkészültek, még nyitott volt: mennyire állnak ki a tagországok a csatlakozásra váró országok szabad munkaerő-áramlása mellett.

Itt a nemzetközi migrációs tapasztalatok keretébe illesztve foglaljuk röviden össze kutatásaink eredményeit.

A bevezetőben – elsősorban a témában nem jártas olvasók tájékoztatását segítő – igyekszünk megvilágítani az általunk vizsgált témák szélesebb összefüggéseit, idézni megállapításait és a nemzetközi szakirodalom megállapításait és megvilágítani a napi érvelések hátterét.

Egy év múltán, mire írásaink megjelennek, megszülettek a Magyarország taggá válásakor érvénybe lépő, a magyarok külföldi munkavállalását szabályozni hivatott kompromisszumos megállapodások. Az elfogadott elvek módot adnak a tagországoknak munkaerőpiacuk akár teljes, akár részleges megnyitásához a magyar munkavállalók előtt.

E kötet tanulmányai – bár 2000 első félévében készültek – mégsem nyitott kapukat döngetnek. A munkavállalási célú migrációnak ugyanis Európában az elmúlt két évtizedben számos új jellemzője erősödött fel; ezért a migrációs folyamatokat ma már célszerű ezek ismeretében vizsgálni, mint azt a kötet tanulmányai is teszik. Ezenkívül a magyarok eddigi külföldi munkavállalása is sok, megszívlelendő és hasznosítható tapasztalattal jár; ismeretük eléggé nélkülözhetetlen mind a politikai egyezkedések során, mind a közvélekedés formálódásához, bel- és külföldön egyaránt.

Az európai migrációs tendenciák

Az európai népek egysége, ezen belül a személyek, áruk, szolgáltatások és a tőke szabad áramlását biztosító közös, egységes európai piac létrehozásának szándéka fokozatosan érlelődött meg az első európai szerződések tapasztalata, az együttműködés hasznának és nélkülözhetetlenségének egyre nyilvánvalóbbá válásával.³ Ez vezetett 1968-ban a szerződéseket aláíró hat ország (Franciaország, Németország, Olaszország, Belgium, Hollandia és Luxemburg) között a vámunió, s a közös mezőgazdasági politika kialakítására, amelyekhez a később csatlakozó országok (1973: Dánia, Nagy-Britannia és Írország; 1981: Görögország; 1986: Spanyolország és Portugália; 1995: Finnország, Svédország és Ausztria) már adottságként, feltételként, a szó szoros értelmében csatlakozhattak.

A gazdasági integrációt célul tűző közösségben 1968-ban léptek életbe a munkavállalók szabad vándorlására vonatkozó rendelkezések.⁴ Ennek keretében lehetővé vált, hogy a saját országában nem, vagy nem eléggé foglalkoztatott munkaerő szabadon mehessen oda, ahol

szükség van rá; a munkaerő-felesleg és a munkaerőhiány immár európai méretekben egyenlíthesse ki egymást.

A szándékot elsősorban a világháború utáni Európa felgyorsult gazdasági növekedésének tapasztalatai táplálták.⁵

A háború utáni újjáépítési periódus elmúltával, az országok normális növekedési pályájukra állásával folyamatosan csökkent a korábban még vendégmunkásokat toborzó gazdaságok külső munkaerő iránti igénye. A 70-es évek két olajválságát követő gazdasági recesszió nyomán a saját állampolgárok foglalkoztatása is csökkenni kezdett, és gyorsan nőtt a munkanélküliség. A munkaerőhelyzet megváltozása, a nemzeti munkaerő-piacok védelme vezetett oda, hogy Spanyolország és Portugália EU-taggá válásakor, 1986-ban még kvótákat vezettek be, több éves türelmi időt szabva az új belépők európai munkavállalásához; csak fokozatosan engedve be őket az európai közösség munkaerőpiacára. Csakhogy a spanyolok és a portugálok inkább hazatértek, feltételezhetően az otthon is megszilárdult politikai demokráciában a Közösséghez csatlakozással a gazdasági fellendülés új esélyeit remélve. A 90-es évek elejére csaknem 37 ezer, addig külföldön dolgozó portugál tért vissza hazájába, s őket 1993-ban további 32 ezren, 1994-ben 20 ezren, 1995-ben pedig 17 ezren követték. Spanyolországban hasonló folyamat játszódott le: 1991-ben 25,3, 1992-ben 32,2, 1993-ban 21, 1994-ben 20,4, 1995-ben 18,5 ezren tértek haza a külföldön (nemcsak Európában) dolgozók közül, miközben egyre csökkent a külföldön – köztük Európában – dolgozók száma (1991: 34,3 ezer, 1995: 9,1 ezer). (*SOPEMI Trends in International Migration. Annual Report 1996, 1997 Edition, OECD.*⁶)

Utólag eléggé nyilvánvalóvá vált, hogy Spanyolország és Portugália taggá válásakor az európai munkavállalás korlátozásának legfeljebb formális szerepe volt; a feltételezett migrációs folyamatok elmaradtak. Azóta az európai országok közötti, addig is jelentéktelen munkaerő-vándorlás, ha lehet, még tovább csökkent, annak ellenére, hogy 1993, a Maasrichi Szerződés óta az Unió minden polgára szabadon választhatja meg lakó- és munkahelyét az Unió területén. (Pontosabban: ami létezik, a jellemzően az azonos munkaerő-piaci körzetnek tekinthető régiókon belüli vándorlás. Erre mint a jelenlegi helyzetet jellemző fontos jelenségre visszatérünk.)

A vándorlási folyamatokat évről évre módszeresen áttekintő OECD-kiadvány, a SOPEMI Report évek óta az Európán belüli migráció szerény mértékéről tudósít.⁷ Bár 1987 és 1997 között úgyszólván minden európai országban nőtt kissé a külföldi munkavállalók száma, csak töredékük érkezett az EU-hoz tartozó országokból.⁸ (Az Unión kívüli, ún. harmadik országokból történő munkaerő-vándorlás pedig a fogadó és a küldő ország közötti egyezményekkel behatárolt; csak az egyezményben megállapított – szerény – kvóta szerint fogadnak az EU-országok harmadik országbeli munkavállalót. Itt most nem térünk ki a nem-legális munkavállalási módokra; közismert, hogy a szabályok kijátszásával számos, nem-munkavállalási céllal vagy illegálisan az országban tartózkodó talál valamilyen kereső foglalkozást.)

Az Európa nemzeti államaiban élő külföldiek között – hagyományosan – a zömmel szomszédos országokból származó kisebb-nagyobb népességcsoport él és dolgozik. A valahol letelepültek közül már viszonylag kevesen mennek más EU-országba munkát vállalni (a kivételek – például a magas képzettségűek esetében – eléggé jól körvonalazhatóak.) Európában –

eltekintve a gazdaság normális működésével együtt járó, egy-egy szakmát vagy régiót érintő időszakos munkaerőhiánytól – csak meghatározott területeken van jelentősebb igény belföldről nem biztosítható munkaerőre (részben a speciális képzettségűek közül, mint pl. számítástechnikus, vagy ápolónő, részben a szezonális (mezőgazdasági) munkákhoz, részben pedig a legalacsonyabb presztízsű, legrosszabbul fizetett munkákra, mint az utcaseprők, parkápolók, stb., amely munkaköröket eddig is, az elmúlt évtizedekben jellemzően külföldi vendégmunkásokkal töltötték be, a munkafeltételeket és a fizetést már nem vállaló hazai munkaerő hiányában).⁹

Az EU-n belüli munkaerő-vándorlás – számos, jól ismert ok miatt – sosem hasonlított az USA népesességének élénk mobilitásához, s a munkaerő-utánpótlást jellemzően az EU-n túli világból kapja.

Az EU-n kívüli világból most a szomszédos országokból, közülük is a csatlakozásra várókból várható migrációról élénkült fel a vita. Mint már jeleztük, évek óta léteznek a csatlakozásra váró országokból a feltételezett, nagyarányú vándorlásra vonatkozó becslések. Ezekben gyakran a lehető legszélesebben értelmezik a migráció fogalmát (esetenként alig leplezve a politikai hangulatkeltés szándékát) és erősen leegyszerűsítve, csupán az anyagi életfeltételek különbözőségére alapozzák a tömeges migráció feltételezését. A becslések rendszerint eléggé egyoldalúan, a kibocsátó országok polgárait reprezentálni hivatott, kisebb-nagyobb mintán végzett, a feltételeket, a következményeket, a lehetőségeket nem firtató közvélemény-kutatásokból származnak. (Természetesen vannak igényes elemzések is, amelyek figyelembe veszik az ország gazdasági fejlődését, a demográfiai trendeket, s más tényezőket.) Néhány ilyen becslés elképesztő számszerű eredményekre jutott (például az *Österreichisches Gallup Institut*, amely 1996-os véleménykutatása eredményeként 1,7 millióra tette a potenciális magyar migránsok számát – ez a 6,8 milliós, 15-64 éves népesség negyede –, több mint 700 ezerre a „valószínű” migránsokét, a ténylegesen várhatóakét pedig több mint 60 ezer főre.) Más becslések, s ilyen a *The Vienna Institute* több társintézetrel – köztük magyarok közreműködésével is készült, 1999 júniusában – közreadott elemzése¹⁰, amely – utalva a becslések jelentős hibalehetőségeire – egy 1997-es felmérést idézve a Magyarországról Ausztriába vándorlók lehetséges számát 524 ezer és 17 ezer közé teszi. Az 524 ezres szám azokat jelenti, akik elképzelhetőnek tartják, hogy külföldre menjenek; a 16 ezres csoportba pedig azok tartoznak, akik már tényleges lépéseket tettek kivándorlásuk vagy külföldi munkavállalásuk érdekében (pl. érdeklődtek az ausztriai állás- és lakáslehetőségek iránt, munkavégzési vagy letelepedési engedélyt kértek Ausztriában, stb.) A tanulmány szerint a 16 ezer főre vonatkozó becslést szokták reálisabbnak tekinteni.

Ezekkel a szélsőséges határok közötti becslésekkel a magyarok által készített, a saját szempontjaikat inkább figyelembe vevő – részben ugyancsak közvélemény-kutatáson alapuló – becsléseiket állíthatjuk szembe. A TÁRKI 1993-ban, 1994-ben és 1997-ben végzett felmérései szerint eléggé szerény arányú volt a külföldön rövidebb ideig (néhány hónapig) munkát vállalni kész személyek aránya (1993: 4,3%, 1994: 3,8, 1997: 3,7%). A külföldön tartósabban munkát vállalni készek aránya, az előző sorrendben 2,7-2,7-2,8%. Külföldre még kevesebben vándoroltak volna ki (1,4-1,3-1,5%).¹¹

Valamennyi becslés értékét megkérdőjelezi, hogy az adott szituációban a megkérdezettek igenlő válaszában sem volt tétje; a potenciális vándorlók nem szembesültek olyan kérdé-

sekkel, hogy van-e számukra valahol munkahely, milyen feltételei lennének vágyaik teljesülésének, illetve, hogy milyen reménybeli előnyökért mi mindent kellene feladniuk.

Becslések változatlanul készülnek, a külföldi munkavállalás tényleges, a fogadó ország gazdasága által nyújtott feltételekről, a migránsok esélyeiről azonban még mindig nem esik szó. Németországban az Ifo gazdaságkutató intézet 2000 tavaszán közreadott becslése szerint a külföldön szerencsét próbálni szándékozó közép-európai munkavállalók többsége Németországot választaná a bővítést követően, s a korlátok nélküli migráció valószínűleg tömeges méretet öltene. Az Ifo tanulmányát ismertető *Világgazdaság* (2000. júl. 13.) megállapítása szerint „Az Ifo jóslata abból indul ki, hogy a már most Nyugaton dolgozó 743 ezer keleti polgár 66,2 százaléka Németországban vállalt munkát, 9,3 százaléuk Olaszországot, 8,4 százaléuk Ausztriát, 7,8 százaléuk pedig Franciaországot választotta. A kivándorlók több mint fele érkezett Lengyelországból, egynegyedük román, 10 százaléuk magyar állampolgár. A várható migrációval kapcsolatban a dokumentum nem tartalmaz konkrét számokat és arányokat, csak sejteti annak tömeges mértékét.”

Emiatt Németország – mint azt a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet (ILO) 2000 június végén Balatonaligán rendezett nemzetközi migrációs konferenciáján G. Lehngut, a Belügyminisztérium külföldi és menekültügyi részlegének vezetője kifejtette – a kelet-európai EU-tagjelölt országok felvételi tárgyalásain a vándorlás korlátozását igényli, mégpedig a felvételt követő legalább 7 éves időszakra; addig csak fokozatosan tágítva a bevándorlási kereteket.

Ausztria – az osztrák kormány önálló véleményeként – függelékkel csatolt a tagjelöltekkel a személyek szabad áramlásáról folyó tárgyalásokat előkészítő EU állásponthoz. A dokumentum szerint Ausztria – korábbi véleményétől eltérően – már nem a tömeges bevándorlástól, hanem az ingázó munkavállalók tömeges megjelenésétől fél. (A tömeges bevándorlástól ugyanis, mint említettük, a korábbi spanyol és portugál belépés tapasztalatai után az EU tagállamokban – Németország kivételével – lényegében senki sem tart.) (*Világgazdaság*, 2000. máj. 25.)¹²

Martin Sajdik osztrák EU-nagykövet az osztrák különvélemény alátámasztásaként azzal érvelt, hogy Ausztria négy tagjelölt országgal határos, s a térségben ötmillió potenciális ingázó található. A csatlakozást követő tíz évben mintegy 200 ezer bevándorló választhatja Ausztriát, elsősorban a bérek terén fennálló négy-hatszoros különbség miatt. (*Világgazdaság*, 2000. máj. 12.)

S miközben az osztrák kutatóintézetek tovább kísérleteznek a becslésekkel,¹³ az Európai Unió kibővítésének hatásait vizsgáló (DIW által vezetett), már említett tanulmány ugyancsak közül számszerű becsléseket.

A tanulmány átfogóan elemzi a kibővítés hatásait, a tőke, az áruk szabad áramlása mellett vizsgálja a személyek szabad mozgásának várható mértékét és az európai munkaerőpiacra és az európai bérekre gyakorolt, feltételezhető hatásait is.

A migráció fő mozgatójának e tanulmány készítői is a küldő és a befogadó országok jóléte közötti különbséget látják. A csatlakozni kívánó közép- és kelet-európai országokban – bár jelentős különbségek vannak az egyes országok között – összességében a valutárfolyamokon számított, egy főre jutó nemzeti jövedelem egytizede, vásárlóerő paritás szerint

számítva egyharmada az EU-országokénak. A számított jövedelem-különbség most lényegesen nagyobb, mint a korábban csatlakozó országok esetében volt. Feltételezik továbbá, hogy a jelenlegi jövedelem-különbségek megszüntetéséhez – a jelenlegi növekedési ütemek alapján – legalább harminc évre lesz szükség.

A tanulmány mindezek alapján arra a következtetésre jutott, hogy a jelenleg az EU-ban élő, Kelet-Európából bevándorolt, mintegy 850 ezer főre becsülhető rezidens, és a mintegy 300 ezer foglalkoztatott kelet-európai mellé a kelet-közép-európai országokból a csatlakozással lehetővé váló szabad vándorlás esetén (a csatlakozás időpontját 2002-re tették) azonnal 335 ezer migráns érkezne az EU-ba. Ez a szám tíz éven belül 150 ezer fő alá csökkenne. A Kelet-közép-Európából származó külföldi népesség 30 év múlva 1,1%-át tenné ki a mai EU népességének.

A személyek szabad mozgása esetén Németország azonnal 220 ezer, a csatlakozó kelet-közép-európai országbeli bevándorló érkezésével számolt.

A nemzetközi kutatócsoport úgy becsülte, hogy a nagy jövedelem-különbségek miatt a külföldi népesség markánsan megnő a leginkább érintett EU-országokban. Hozzá tették azonban: a növekedés több évtizedes időtartam alatt történik; s azt visszafoghatják a migráció magas tranzakciós költségei, valamint a cél-országokban a munkaerőpiac felszívó képessége. Mindezért úgy találták, hogy nem megalapozott a félelem az EU-t elárasztó migránsoktól.

Az természetesen ebből a számításból sem tudható, hogy a népesség milyen csoportjaival kalkuláltak a 335 ezer migráns számának meghatározásakor; mennyire tudták figyelembe venni a férfiak és a nők, a fiatalabbak és az idősebbek, az egyedülállók és a családostok, a képzetlenek és a képzetlenek stb, stb. körében az esetleg nagyon is eltérő migrációs hajlandóságot.

Saját kutatásunk részeként, jobb meggyőződésünk ellenére magunk is elkészítettük azt a gyakran igényelt becslést, ami – pusztán demográfiai jegyek alapján – megkísérli behatárolni a migrációra hajlandó és képes népességet.

Köztudott, hogy a migrációhoz távolról sem elégséges az egyén hajlandósága. Az egyéni szándékokat erősítő vagy gyengítő tényezők sokaságát mi sem tudtuk figyelembe venni; azok csupán a demográfiai jegyekkel megragadható tényezőkre építhettek. Ezen belül azonban megpróbáltunk különbséget tenni a különböző korosztályokhoz tartozó férfiak és nők ismert családi és foglalkoztatási státusza, valamint a helyzetüket jellemzően meghatározó néhány adottság szerint (pl. a még – esetleg több évig – tanulók, a rokkantak, a kisgyermekes anyák stb.) amelyek, legalábbis statisztikailag valószínűsíthetően, befolyásolhatják migrációs hajlandóságukat.

A TÁRKI már idézett kutatásai alapján, annak adataiból Sik Endre megkísérelte behatárolni a migráció szempontjából számításba vehető, un. „releváns” népességet. Azok köréből, akik a véleménykutatások során elképzelhetőnek tartották a rövidebb vagy hosszabb időtartamú külföldi munkavállalást, vagy akár a kivándorlást, elhagyta az életkoruk, képzetlenségük stb. miatt formálisan esélyteleneket (50 éven felüliek, 8 általánost sem végzettek, nyugdíjasok, stb.)

Ez hasznos közelítési módnak bizonyult, bár a népességet reprezentáló minta kis esetszáma éppen a szűkítés miatt okozhatott pontatlanságokat.

Hablicsek László és Tóth Pál Péter (Népességtudományi Kutatóintézet) ezúttal az ország 15-64 éves népességéből kísérelte meg meghatározni a fentiek szerint a migrációra esélyes társadalmi csoportok létszámát. Jobb közelítési lehetőség híján az 1997. évi TÁRKI-kutatás során kapott hajlandósági arányok segítségével számították ki: mennyi lenne a potenciális migráló, ha a külföldi munkavállalás csak az egyének hajlandóságán múlna. A hajlandóság realizálását azonban, mint köztudott, sok más, az egyéntől függő és az egyéntől független feltétel alakítja.¹⁴

Itt még a leglényegesebb feltételek többségét sem tudjuk érinteni. Holott – pusztán gazdasági nézőpontból – csupán a migráció tranzakciós költsége önmagában olyan tényező, amely meghiúsíthatja a különben erős hajlandóságot is. (Eléggé valószínű, hogy a nagyon alacsony belföldi migráció hátterében is az egyik meghatározó ok az átköltözés költsége, csupán a lakásárak különbsége az ország depresszióssá vált térségei és a prosperáló térségek között. A többnyire több évtizedes takarékoskodás árán felépült ház, megvásárolt lakás eladásának veszteségét az eladott otthonnál csak drágábban, de gyengébb minőségben vásárolható lakás, azaz a család addigi felhalmozásának elkótyavetyélését már a közép-korosztályok esetében sem kompenzálja a prosperáló térségekben elérhető magasabb kereset, külföldön pedig, bár magasak a keresetek, de magasak a lakás, a megélhetés költségei is. Vélhetően éppen az otthoni javak megőrzése [és lehetőség szerint gyarapítása], az otthoni élelmiszer-, szolgáltatási árak stb. kihasználása, azaz a folyó költségek megtakarításával is a tranzakciós költségek minimalizálása a rövid távú munkavállalási migráció terjedésének egyik magyarázata.)

Hablicsek és Tóth a számítások és becslések eredményeként arra a következtetésre jut, hogy – a külföldi kereslettől függően – évente legfeljebb 30-70 ezren mennének az Európai Unióba munkát vállalni.

A tömeges migrációs szándékok feltételezését több vonatkozásban cáfolja Hárs Ágnes tanulmánya is. A szerző a legális külföldi munkavállalás néhány összetevőjét vizsgálja: Magyarországnak az EU különböző tagállamaival megkötött, a magyarok külföldi munkavállalására módot adó egyezményeit, a fogadó ország által meghatározott feltételeit, valamint a külföldön dolgozók néhány demográfiai jellemzőjét.

A bemutatott tényekből mindenekelőtt az nyilvánvaló, hogy a fogadó országok pontosan meghatározzák: hova, milyen tevékenységekre hány munkaerőt várnak, esetenként a kvalifikációt és más feltételeket is megjelölve. A különféle programok keretében (gyakornoki foglalkoztatás, szezonális munka, ingázó munkavállalás, szerződéses munka) esetenként csak hús, esetenként néhány ezer, összességében évi mintegy 12 ezer külföldi munkahelyre mehetnek magyar munkavállalók. A pontosan körülhatárolt álláshelyek – különösen ha előírják a szakmát, kvalifikációt is – önmagában is erős szűrőt jelentenek. Néhány tucat, vagy néhány száz alkalmas személynél természetesen jóval több is található az országban. Mégis az a helyzet, hogy

- bizonyos kereteket (németországi vendégmunka, luxemburgi gyakornoki foglalkoztatás) évek óta nem lehet kitölteni, mert nincs elegendő, a követelményeknek megfelelő jelentkező;
- a külföldi munkára vállalkozók jellemzően az ország legfejlettebb, legelőnyösebb helyzetű megyéiből verbuválódnak; az elmaradottabb, a legtöbb munkanélkülit regisztráló megyék lakossága gyakorlatilag nem vesz részt a külföldi munkavállalásban;
- minden program résztvevői között megtalálhatóak az ismétlődően külföldön dolgozók (például a svájci gyakornoki munkára zömmel a külföldön már tapasztalatot szerettek jelentkeztek, a jelentkezők csupán negyede volt külföldi tapasztalat nélküli „újonc”). Azaz, mint más elemzéseink – például Ausztriában ingázó migráns munkavállalók körében végzett kérdőíves felmérés eredményei – is jelzik: létezik a „profi migránsok” egy köre, akik keresik és kihasználják a kínálgató külföldi munkalehetőségeket.

Természetesen mindig voltak és mindig lesznek, akik valamilyen okból határozottan el akarnak menni saját országukból. Lesznek, akik azért mennének, mert így vélik a leggyorsabban elérhetőnek az anyagi jólét kívánt szintjét. Lesznek kalandvágó fiatalok, akiket kevésbé érdekelnek a pillanatnyi életkörülmények, akárhol ellaknak, megalszanak, akármilyen alkalmi pénzkeresettel beérik. Akiknek azonban mások a céljai – s ez lehet az anyagi jólétük gyorsabb növelése, de a külföldön megszerezhető tudás, tapasztalat is –, azok már kalkulálnak; és nemcsak a tranzakciós költségek értelmében. Azok számára érték a biztonság – és visszatartó erő az akár hónapokig tartó, bizonytalan kimenetelű álláskeresés, amit az idegen országban beilleszkedés sokféle, gyakran kellemetlen tapasztalata tetéz.

Nyilvánvaló, hogy a magyar munkavállalók számára még nem szabad az út Európába, és (legálisan) csak az mehet, akit az adott országban, a megadott kvóták keretei között, vagy a számára rendelkezésre álló munkahelyen fogadnak. De miért változna a helyzet, ha a migrálnak ugyan joga lenne a szabad munkavállalásra, de munkát csak akkor kapna, ha van állást ajánló munkáltató, betöltésre váró munkahely?

A migrációs szándékokat alakító számtalan feltétel közül itt csupán egyet érintünk részletesebben, a fogadó ország által kínált feltételeket.

Alapfeltétel: a fogadó ország munkaerő-igénye

A kelet-európai országokból az EU tagállamaiba irányuló tömeges munkavállalásra vonatkozó becslések alapvető gyengéje az a feltételezés, hogy a fejlett európai országok életszínvonal, a kelet-európainál többszörösen magasabb bérek, a szociális ellátás magas szintje elegendő a tömeges vándorlásához, mágnesként húzva az emberek száz ezreit.

A jólét természetesen nagy vonzerő, és Kelet-Európa népességének minden tagja bizonyára szívesen venné, ha saját foglalkozásában (vagy akár munkanélküliként) úgy élhetne, mint fejlett országbeli pályatársai.

A jóléthez, a szociális ellátásokhoz azonban csak pontosan körülhatárolt, keskeny ösvények vezetnek. Ezek egyike a munkahely, a befogadó országban a legális foglalkoztatás.

A munkaerő szabad áramlásának egyébként a Római Szerződés óta ez az első feltétele. (A munkavállaló „a ténylegesen fennálló állásajánlatokra jelentkezhet”.). A gyakori spekulatív számításokkal, modellekkel szemben a migrációs szakértők egy része régóta hangsúlyozza: nem a küldő ország munkaerő-kínálati faktorai taszítják (push) vándorlásra a munkaerőt, hanem a fogadó ország keresletének húzó (pull) faktorai vonzzák.

Mint Martin (1993) megfogalmazta: a kereskedelmi korlátok, a bérkülönbségek és az álláslehetőségek ellenére a legtöbb ember nem vándorol. A migráció szélsőséges eset; a legtöbb mai, nem-kívánt migráció az ipari államok programjával kezdődött, amikor munkásokat tobozoztak azokból az országokból, amelyek kibocsátó országokká váltak.¹⁵ Bhagwati (1984) a Németországba irányuló migrációról kimutatta, hogy a vendégmunkás rendszert a belső kereslet determinálta, inkább, mint a kereslet és a kínálat interakciója.¹⁶ Straubhaar (1988) ugyan csak azzal érvel, hogy a migrációs folyamat elsődlegesen kereslet-vezérelt.¹⁷

A fenti érveket az OECD migrációs konferenciáján, 1999-ben ismételték meg hangsúlyosan.¹⁸ A következtetés: a gazdag és a szegény országok közötti jelenlegi migrációs folyamatot lényegileg a keresleti, és nem a kínálati oldal faktorai dominálják. (Saith 1997).¹⁹ A kereslet meghatározó szerepét a mindennapos tapasztalatok is tanúsítják. Németország például, miközben mindeddig elzárkózott a kelet-európai munkaerő szabad áramlásától, Kelet-Európából is szívesen látna akár több ezer munkavállalót is az informatika hiány-szakmaiban. De a gazdaság kereslete kormányozza az EU különböző tagállamai és Magyarország közötti, a magyar munkavállalók külföldi munkalehetőségeire vonatkozó egyezmények tartalmát is.

Nyilvánvaló, hogy csak a fogadó ország által igényelt számú, szakmájú dolgozó mehet, meghatározott időtartamra, teljesen függetlenül attól, hogy a magyarok közül kik dolgoznának szívesen külföldön.

Egy-egy ország munkaerő-kereslete a potenciális migráció legerősebb szűrője. Az üres álláshelyeket az interneten is meghirdető EURES (European Employment Services) állásajánlataira nemzetiségtől függetlenül bárki jelentkezhet, de eséllyel – magától értetődően – csak az adott állás feltételeinek megfelelő munkavállalók pályázhatnak. Ez a közhelyszerű igazság érvényes minden nyilvánosan meghirdetett álláshely esetében. Balogh Éva és Pószán György a munkaerő-hivatalokban regisztrált üres álláshelyek, s az újságok hirdetései alapján feldolgozták az Ausztriában 1999 ősze és 2000 tavasza közötti munkaerő-keresletet. Tételezzük fel, hogy a meghirdetett álláshelyek mindegyikére bárki jelentkezhetne, nemzetiségtől függetlenül. A keresett foglalkozások három fő kategóriája: a számítógépes ismereteket és a németen kívül egy idegen nyelv ismeretét igénylő irodai; a különböző szakmunkás-végzettséget és különböző időtartamú szakmai gyakorlatot kívánó munkakörök; valamint a képzettséget nem igénylő alacsony presztízsű, relatíve alacsony bérű (éppen ezért nagy fluktuációnak kitett, jobbára eddig is külföldi munkásokkal betöltött) munkahelyek. Az adott kereslet feltételei minimálisra csökkentenék a potenciális magyar pályázók számát. Az egyik nagy visszatartó feltétel a nyelvismeret lenne, ami nemcsak az irodai munkakörökben, hanem számos szakmában is alapvető követelmény.²⁰

A politikai szándékoktól motivált állításoktól független, a gazdaság – és benne a munkaerőpiac – racionális működésén alapuló tapasztalatok a potenciális migráció esetében egyértelműen a befogadó országok tényleges munkaerő-keresletének meghatározó szerepét igazolják.

A tényleges keresletet némileg deformálhatja az „olcsóbb” külföldi munkások alkalmazásának lehetősége. Abból a tényből, hogy a csatlakozni kívánó országokban alacsonyabbak a bérek, az a feltételezés született, hogy a magasabb kereset reményében tömegek indulnak Európa fejlett országaiba, s alkalmazásuk letörheti a magasabb béreket.

Ez az érvelés azért is meglepő, mert az EU szabályai szerint az EU-ban dolgozó valamennyi foglalkoztatottat egyenlően kell kezelni. Az „equality of treatment” elvének megfelelően, a létező szociális törvények és a bérekre vonatkozó kollektív megállapodások értelmében a más tagországokból érkezett dolgozók nem aknázhatják alá a közös szociális szabályokat, a „social acquis”-t, nem dolgoztathatók kevésbé előnyös munkafeltételek között, beleértve a fizetéseket. (*The free movement of persons... 2000 ápr.*)

Az Európai Unió története során eddig még sehol sem jelent meg olyan tömegű munkaerő-kínálat, amely hatással lett volna a bérek színvonalára – ilyen tömeg megjelenése a jövőben sem várható. Az Európa-szerte beszűkült kereslet következtében még a saját országukban munkát nem találók sem indultak el; erősítve egyúttal azt a mára egyre általánosabb véleményt, hogy *nem* a munkanélküliség a migrációs szándékok kiváltója.

Feltehető, hogy az egyenlő elbírálás elve megfelelően érvényesül az EU-tagországok migráló dolgozói esetében, s talán ez az egyik oka annak is, hogy a tagországok között szerény mértékű a munkaerő-vándorlás. Ha ugyanis a munkáltató csak a saját országa dolgozóival azonos feltételekkel foglalkoztathat külföldit, akkor csupán olyan munkakörökben és annyit alkalmaz, amennyire az otthoniak közül nem talál jelentkezőt.

A szabály érvényesülése magyarázhatja azt is, hogy a szabad mozgás ellenére miért nem indult meg a vándorlás az alacsonyabb nemzeti jövedelmű EU-országokból a magas jövedelműekbe; a nagyobb munkanélküliségtől sújtott országokból a prosperálóba.

A bérek, és szélesebben: a béreket és a foglalkoztatást terhelő kötelező adókat és járulékokat magukba foglaló munkaerő-költségek (tehát az a költség, amennyibe a munkáltatónak a dolgozó foglalkoztatása kerül) országonként jelentős különbségeit mutatja be Hárs Ágnes és Lindnerné Eperjesi Erzsébet tanulmánya.²¹

Az elsősorban a határrégiók helyzetét vizsgáló elemzés kimutatta, hogy a határrégiók munkaerő-költsége gyakran erőteljesen különbözik az érintett ország átlagos munkaerő-költségétől; valamint, hogy a statisztikai összehasonlításokhoz használt nagy régiók (NUTS1) munkaerő-költség adatai nem adnak elégséges támpontot a migrációs folyamatok értelmezéséhez. A szomszédos országok határrégióinak munkaerő-költség adatai esetenként jobban hasonlítanak egymáshoz, mint saját országuk átlagához. A Magyarországon belüli régiók közötti szerény munkaerő-vándorlás adatai is arra utalnak, hogy akár a szomszédos régióban elérhető magasabb keresetek sem ösztönöznek ingázásra, még kevésbé áttelepülésre.

Az egyenlő elbírálás elvének érvényesülése esetén, bár a magasabb bérű országokban a dolgozók többet kereshetnek, mint otthon, a munkáltató számára ez elvileg semmilyen előny nem jár.

Más a helyzet akkor, ha az egyenlő elbírálás elve sérül. Sajat, a magyar–osztrák ingázó migrációról szóló kutatásunk tapasztalata szerint még a szervezett, legális keretek között történő külföldi munkavállalás esetében is előfordul, hogy egyes munkáltatók csak formálisan tartják be a foglalkoztatás feltételeire – és a bérre – vonatkozó, elvileg rájuk kötelező ausztriai szabályokat. (Például minimálbéren foglalkoztatnak nagy szakmai tapasztalattal rendelkezőket, nem fizetik az előírt pótlékokat, stb.) A külföldi munkások elfogadják a helyzetet – így is többet keresnek, mint otthoni munkahelyükön.²²

Ilyen esetekben azonban nyilvánvaló, hogy külföldi alkalmazását a munkáltató érdeke legalább annyira ösztönzi, mint a magasabb keresethez jutó alkalmazotté. A következtetést talán szükségtelen is levonni: ha minden munkáltató betartaná az egyenlő elbírálás szabályait, akkor valószínűleg csökkenne a hazainál olcsóbban is foglalkoztatható migráns munkások iránti igény. E sokszorosan igaz az illegális foglalkoztatásra.²³

A regionális kapcsolatok

Az Európán belüli tényleges migráció alapvetően a szomszédos régiók között zajlik – ez az utóbbi évek egyik leginkább figyelemre érdemes megfigyelése.

A migráció fogalma – mint erről már szó volt – a „szokásos lakóhelyről” hosszabb (legalább egy éves időtartamú) vagy rövidebb időre más országba költözéssel kapcsolódott össze. A más országban hosszabb vagy rövidebb idejű tartózkodást tételezték fel – és kívánták elősegíteni – a munkavállalási célú migráció esetében is.

A munkavállalási célú migráció azonban – sokféle körülmény hatására – Európában új formában, ingázó migrációként jelentkezik. Azaz: az ingázó (commuter) lakóhelye az egyik, munkahelye egy másik ország területén van.

Az európai munkavállalási célú migráció egyik jellemző formájára a regionális ingázó migráció vált. A „régió” földrajzi fogalom és független lehet az államok határaitól. A földrajzilag – és gyakran történelmileg, kulturálisan is – egységet képező területet ma már egyre többen tekintik azonos munkaerő-piaci egységnek is, amelyen belül a munkaerő áramlik, a mindenkori kereslet és kínálat hatására.²⁴

„Ingázó migráns” az, aki naponta, hetenként vagy még ritkábban (az időtartamot illetően nincs egységes álláspont, vannak, akik a cégük által hosszabb időszakra kiküldötteket is ide sorolják) esetenként országhatárokat is átlépve, rendszeresen utazik otthona és munkahelye között. Európa belső határainak eltűnése, az Európai Unió belüli szabad munkavállalás érvényesülése következtében az Unió polgárai csak akkor sorolódnak az ingázó migránsok közé, ha átlépik az Unió határait. Ilyenek pedig sokan vannak, mégpedig jellemzően a határmenti régiókban.

A nemzetközileg egységes fogalmi rendszert és módszereket alkalmazó munkaerő-felmérés (Labour Force Survey = LFS; Magyarországon a KSH által végzett MEF) Európa több országában mérte fel 1996-ban az EU-t érintő ingázó migrációt. Akkor mintegy 630 ezer uniós állampolgárról állapították meg, hogy az Unión kívüli országba jár át dolgozni – szinte ugyanennyien ingáztak harmadik országokból az EU területén lévő munkahelyekre.²⁵

Az ingázó migráció természetes lehetőségként adódik Magyarország és a szomszédos Ausztria között. A történelmileg és kulturálisan sok vonatkozásban azonos régióknak minősülő határmenti területek gazdaságilag is egyre inkább összefonódnak, bár a gazdaság fejlődését elősegítő tényezőket más-más arányban biztosítják. Ausztria elsősorban a tőkét, Magyarország pedig a határmenti területeken igényelt munkaerőt nyújtja.

Ausztria 1998 óta szervezett formában 900 ingázó munkavállalót fogad. A körükben végzett kérdőíves felmérés tapasztalatairól a Vas Megyei Munkaügyi Központ közreműködésével készült tanulmány számol be. A felmérés egyik fő megállapítása az egyenlő elbírálás elve érvényesítésének szükségessége; Ausztriában egyes munkáltatók esetében a migráns munkások iránti igényt az osztrák törvények kijátszása is táplálja.

A szomszéd ország gazdasága által ténylegesen igényelt pótlólagos munkaerőt, vagy annak jelentős részét mindkét ország számára a legelőnyösebb formában az ingázó migráció tudja nyújtani. Megfelelő szabályozás esetén a fogadó országot nem terhelik a hosszú távú jóléti kiadások (szociális ellátás, nyugdíj, stb.), tehát nem magát a munkavállalást, hanem az adott ország saját állampolgárai számára járó jóléti juttatásokhoz hozzájutást célszerű a külföldiek számára korlátozni addig, amíg Európa szociális rendszerei is közelednek egymáshoz.

Bármilyen megoldás szülessék is a csatlakozó országok polgárai európai uniós munkavállalásának szabadságfokáról, a magyar kormány, a jogalkotó és a közigazgatási szerveknek, de az érdekképviseletnek is sokféle és átháríthatatlan kötelezettsége van a külföldön dolgozó magyar munkavállalók jogvédelme érdekében.

Migráció – vagy relokáció?

A fejlett országokban jellemző magas munkaerő-költségek miatt gyakori feltételezés (és ezt alkalmanként a kibővítés elleni érvként használják egyes országok szakszervezetei is), hogy a nagyobb cégek versenyképességük javítása érdekében tevékenységük egy részét az alacsonyabb munkaerő-költségű országokba helyezik át. Azaz: az Európai Unió tagországainak nem a kelet-európai munkaerő Nyugatra áramlásától, hanem inkább a munkahelyek, termelés-fejlesztések Kelet-Európába telepítésétől kellene tartaniuk, az ellen védekezniük.

Egy korábbi kiadványunkban²⁶ főként a multinacionális cégek magyarországi tőkebefektetései kapcsán igyekeztünk ezt a folyamatot áttekinteni.

Ezúttal kifejezetten a kis- és közepes méretű vállalkozások magyarországi vállalat-alapításának indokairól tájékozódunk a fellelhető adatok és esettanulmányok segítségével. (A kutatást Neumann László vezette.)

Az egyik tapasztalat: a Nyugat-Európában megszüntetett és változatlan formában Magyarországra áthelyezett tevékenység viszonylag kevés. Bár néhány tucat ilyen történet is ismert, sokkal jellemzőbb, hogy a cégek nem csak a foglalkoztatás költségein akarnak ilyen módon takarékoskodni, hanem – és ez a másik, fontosabb tapasztalat – azért alapítanak itt cégeket, mert a fellendülő kelet-európai piacon a befektetett tőke, sokféle komparatív előny révén, az otthoni befektetésnél magasabb hozamot ígér.

A migráció és a relokáció valójában nem két, egymást átváltó folyamat, bár a külföldi tőke-befektetésnek, s vele a munkahelyteremtésnek kétségkívül van a gazdasági potenciált erősítő – s így a migrációt fékező – szerepe. (Számos nemzetközi tapasztalat szerint azonban – mint már utaltunk rá – *nem* a munkahelyek hiánya vagy a munkanélküliség a migráció ösztönzője.) A befogadó országok munkaerő-kereslete által vezérelt migráció, s a tőke értékesülése által vezérelt külföldi befektetés egyaránt a globalizálódó világgazdaság természetes velejárója. (Ennek része az Európai Unió munkavállalóinak magyarországi jelenléte is, mint azt egy másik, publikálásra váró kutatásunk tanúsítja.)²⁷

Összegzés

A nemzetközi felmérések tapasztalataihoz csatlakozó saját kutatási eredményeink is azt a következtetést erősítik, hogy a munkaerő szabad áramlásának mértéke, jellege nem extrapolálható az előző évtizedek történéseiből.

Európában – csakúgy, mint a világgazdaságban – új tendenciák érvényesülnek. Ezek egyik fontos eleme a volt Szovjetunió érdekszférájához tartozó országok zömének piacgazdasággá válása; közülük több ország – így Magyarország – erőteljes integrálódása az európai és a világpiachoz. Az integráció során a nyitottá vált gazdaságból–gazdaságba szabadon áramlik a tőke, az áruk, megtelepedhetnek egymás országaiban a szolgáltatásokat nyújtó cégek, egyéni vállalkozások.

Európában egyre csökken az igény a fizikai munkát végzők iránt, bár a szezonális ágazatok (mezőgazdaság, építőipar, turizmus, kereskedelem stb.) időről időre pótlólagos, helyben nem biztosítható munkaerőt várnak. Feltehetően tartós marad az igény a jelenleg alacsony presztízsű (pl. városi kommunális szolgáltatások) szakképzetlen dolgozói iránt is. A pótlólagos munkaerőre a fogadó országoknak van és lesz szüksége – bár a munkáltatók, ha betartják saját országuk szabályait és a hazai munkavállalókkal azonos feltételekkel alkalmazzák a külföldieket, valószínűleg jobban körülnéznek a saját környezetükben is, mielőtt migránsokat fogadnának.

A potenciális migránsokra – különösen az évenként meghatározott időszakokra korlátozódó szezonális munkákra – elsősorban a vonzáskörzetükben élők közül számíthatnak. Mértékét azonban – csakúgy, mint mindenfajta munkavállalási célú migrációét – a befogadó ország gazdaságának a mindenkori igényei alakítják.

A munkaerő szabad áramlásával kapcsolatos kérdéseket (a befogadó országok munkáltatói számára esetleg kényes kérdésekkel együtt) az újabban és jobban megismert realitások mentén lenne szükséges végiggondolni.

JEGYZETEK

- ¹ Laky Teréz (koordinátor) – Diósi Pál – Frechet Tímea – Hárs Ágnes – Horváth László – Juhász Judit – Sik Endre – Tóth Judit: A munkaerő migrációja és az Európai Unió. Európai Tükör Műhelytanulmányok 61, a Miniszterelnöki Hivatal Integrációs Stratégiai Munkacsoportja kiadványa. Bp, 1999
- ² Az EU megbízásából egy 5 kutatóintézetet és 27, különböző nemzetiségű szakértőt tömörítő nemzetközi konzorcium – amelyet a német DIW kutatóintézet vezetett – készített elemzést az EU kibővítésének várható hatásairól (*The impact of Eastern enlargement on employment and labour-markets in the EU Member States, Final report; Main authors: Tito Boeri and Herbert Brücher, Berlin and Milano 2000*). Az EU Information Note – *The free movement of persons for the pursuit of economic activity in the context of enlargement* címmel adott ki összefoglalást (*Enlargement MD 253/00, April 2000*).
- Az ILO 2000. június 22-24-én Magyarországon, Balatonaligán rendezett regionális konferenciát A foglalkoztatás és a migráns munkások védelme Európában címmel (*Regional Conference on Employment and Protection of Migrant Workers Europe*). A konferencián a csatlakozni kívánó közép-kelet-európai országokon kívül Ciprus, Törökország és Málta képviselői is részt vettek. A konferencia egyik fő kérdése az EU-ba irányuló migráció feltételezhető mértéke volt.
- ³ 1951 Párizs: az Európai Szén- és Acélközösség – Montán-unió – létrehozása; 1957 Róma: az Európai Gazdasági Közösség, valamint az Európai Atomenergia közösség – Euratom – létrehozása; 1967: az addig létrejött közösségek végrehajtó testületeinek összeolvadása.
- ⁴ A személyek szabad mozgásához vezető, több évtizedes út EU-s szabályozásának történetéről részletes áttekintést ad Lukács Éva tanulmánya (*A munkavállalók szabad mozgása, in: Az Európai Unió szociális dimenziója, szerk. Gyulavári T. Szociális és Családügyi Minisztérium Bp. 2000*).
- A Közös Piac liberális gazdasági céljainak érdekében kezdetben csak a munkaerő szabad mozgását lehetővé tevő szabályokat fokozatosan terjesztették ki, előbb a vállalkozókra (1973), majd 1990-től a más országban tanulni kívánó diákokra, továbbá a másutt letelepedni szándékozó nyugdíjasokra és a magukat önerőből eltartókra. A „személyek szabad mozgásáról” ténylegesen csak 1993 óta beszélhetünk; bár a más tagállamban huzamosabb ideig tartózkodóknak és ott munkát vállalóknak a befogadó ország 5 évre érvényes (de automatikusan hosszabbítható) tartózkodási engedélyével kell rendelkezniük.
- ⁵ Az általános európai munkaerőhiány kérdéseit – például az 1960-as években az Európai Közösségben – részletesen tárgyalja W. Molle: *The economics of European Integration (Theory, Practice, Policy)* Dobbmount, England, 1990, 9.fej.
- ⁶ A mannheimi ZEF kutatóintézet, az Európai Közösség nyolcvanas évekbeli déli kibővítésének tapasztalatait elemezve egyebek között megállapítja: míg a hetvenes évek elején évente több mint 200 ezren hagyták el Spanyolországot kivándorlási szándékkal, addig a 90-es

évekre ez a szám szinte végig folyamatosan csökkenve évi 2-3 ezerre süllyedt. (Idézi: *Világ-gazdaság, 2000. március 24.*)

- ⁷ Emlékeztetünk rá, hogy a „migráció” széles fogalom. A nemzetközi gyakorlatban, az ENSZ-EUROSTAT ajánlásoknak megfelelően azokat tekintik migránsoknak (nemzetközi vándorlóknak), „akik megváltoztatják szokásos lakóhelyük országát”. Ezen az általános meghatározáson belül a migráció többféle, speciális esetét különböztetik meg. A munkavállalási célú migráció mellett például az egyik országból valamely másikba áttelepülőket, a családintegrációs, családalapítás céljából átköltözőket, a természeti csapások, az éhínség vagy a háborúk elől más országokban menedéket kérőket, stb. A nemzetállamok valamennyi migrációs folyamatot részben a nemzetközi konvenciók szerint, részben saját törvényeikkel szabályozzák és megengedőbb, vagy tiltóbb módon rendelkeznek a különböző jogcímenek befogadott munkavállalási lehetőségeiről is.
- ⁸ 1997-ben (ez az 1999-ben publikált adat) az új migránsok legnagyobb számban a tartósan sok külföldi munkavállalót foglalkoztató Németországba érkeztek (a 615 ezer új külföldi munkavállaló 25%-a, 151 ezer fő volt EU-állampolgár), legnagyobb arányban az EU-ban központi szerepűvé vált Belgiumba (az újonnan érkezett 49 ezer főből 56%, 27,6 ezer). A többnyire néhány ezer külföldit fogadó többi országban az EU-ból érkezettek jellemző aránya esetenként néhány száz fő. (Természetesen évről évre sokan el is mennek, ezért az éppen ott dolgozók száma mindenütt jóval kevesebb.) Az Egyesült Királyságba, amely 1997-ben 237 ezer külföldi munkavállalót fogadott, az új migráns munkavállalók zömmel az USA-ból, Ausztráliából, Indiából, Dél-Afrikából stb. érkeztek; az EU állampolgárok számát a statisztikák már csak az „egyéb” kategóriába sorolták. (*SOPEMI, 1999, 268 és a következő oldalak*). Lukács Éva a már idézett tanulmányában közölt adatok szerint a külföldi munkavállalók aránya az Európai Unió globális munkaerő-piacán az 1986-ban mért 6,1%-ról 1996-ra 6,5-7%-ra nőtt. A külföldi munkavállalóknak azonban csupán mintegy 40%-a uniós polgár, a többiek az Unión kívülről érkeztek.
- ⁹ A duális munkaerőpiac elméletei már mintegy húsz éve kimutatták, hogy bizonyos gazdasági ágazatok strukturálisan függővé váltak a migrációtól, állandósítva a bevándorló munkások iránti szükségletet. Az elmélet szerint mindig létezni fog a kereslet a nehéz és bizonytalan feltételek között végezhető munkákat vállalók iránt. Az iparilag fejlett gazdaságok nem képesek sem eltüntetni, sem a nemzeti munkaerő számára vonzóvá tenni az ilyen, képzettséget nem igénylő munkákat (*Piore, 1979*)
- ¹⁰ *Hungary's Accession to the EU: The Impact on Selected Areas of Hungarian – Austrian relations, Vienna – Budapest, 1999 June*
- ¹¹ A hazai kutatáson alapuló becsléseket részletesen ismertettük a korábbi migrációs kutatásokat összefoglaló, már idézett kötetben. Lásd: *Sik E: A migrációs potenciál a mai Magyarországon, Európai Tükör Műhelytanulmányok, 61.*
- ¹² Az Ausztriában lényegileg az EU és a csatlakozni kívánó kelet-európai országokkal kötött társulási szerződés óta a külföldiek munkavállalása ellen folyó erőteljes (esetenként az idegengyűlölet szítását is szolgáló) kampány tartós hatásaként a munkavállalókat kötelező tag-

sággal tömörítő munkáskamara elnöke, Herbert Tumpel arra szólította fel a kormányt, hogy gondoskodjék a hazai munkaerőpiac védelméről és dolgozza ki az ingázások engedélyezésének feltételrendszerét. (*Világgazdaság*, 2000. máj. 25.)

- ¹³ A bécsi felsőfokú gazdasági tanulmányok intézete (IHS) szerint a bérszínvonalban megmutatózók majdani különbségektől függően 23-45 ezerre tehető a potenciális kelet-európai bevándorlók száma. Az osztrák gazdaságkutató intézet (Wifo) a személyek szabad mozgása esetén 2005-től évi 25 700 bevándorlóra, ezenkívül 23 800 ingázóra számít. A városi és regionális kutatások intézete a tagjelölt országokban végzett kérdőíves felmérést, melyből az derül ki, hogy a tényleges migrációs potenciál – vagyis azoknak a száma, akik már megtették az első lépéseket a külföldi elhelyezkedés érdekében – 150 ezer főre tehető. (Idézi: *Napi Gazdaság*, 2000 május 30.)
- ¹⁴ Hablicsek L. és Tóth Pál P. tanulmánya egyébként széles áttekintésben elemzi a nemzetközi vándorlást – figyelembe véve a nagy mozgásokat okozó háborúk miatt vagy a politikai, gazdasági helyzet jelentős romlása miatti tömeges meneküléseket is. Ezeknek a vándorlásoknak ugyancsak vannak foglalkoztatási hatásai, de vizsgálataink erre nem terjednek ki; csupán a ténylegesen munkavállalási célú migrációnak elsősorban Magyarországot érintő kérdéseivel foglalkozunk.
- ¹⁵ Martin, P.L.: *Trade and Migration: NAFTA and Agriculture*, Institute for International Economics, Washington, D.C., 1993
- ¹⁶ Bhagwati, J.N.: *The West German gastarbeiter system of migration*, *European Economic Review*, Vol.26, pp. 277-294, 1984
- ¹⁷ Straubhaar, T.: *International labour migration within a Common Market: Some aspects of EC experience*, *Journal of Common Market Studies*, Vol.27, No.1, pp. 45-62, 1988
- ¹⁸ A téma előadója azt is kifejtette: az 1960-as és az 1970-es évek elején, a gyors növekedés időszakában kétségkívül a húzó faktorok voltak túlsúlyban. Ma, a gazdasági növekedés lelassulásával, legalábbis Európában, a külföldi munkaerő iránti csökkenő igény figyelhető meg. L. Assous: *Regional integration and migration flows: a critical review of recent literature*; in: *Globalisation, Migration and Development*, *Social Issues/Employment*, OECD, 2000
- ¹⁹ Saith, A.: *Emigration pressures and structural change. Case study of the Philippines*, *International Migration Papers No. 19*, ILO, Geneva. 1997
- ²⁰ A Luxemburgban székelő Európai Bíróság, amely az egyes vitatott esetekben hozott döntéseivel ad iránymutatást a közösségi jog értelmezésére olyan esetekben, ahol még nincs egy véges uniós szabályozás, tiltja ugyan a fogadó ország nemzeti nyelvének nem-ismerete miatti diszkriminációt; és kimondja: nem lehet többet megkívánni az elvégzendő munka által megkövetelt minimális nyelvtudásnál (*Ld. Lukács É. I.m. 65.old*). A „minimális szintet” azonban a mindennapos gyakorlatban jellemzően a munkáltató határozza meg.
- ²¹ Csupán a keresetekre korlátozva a különbségeket, Nagy Katalin kimutatja, hogy az EU-tagállamok átlagkeresetei között fennálló legnagyobb, több mint ötszörös különbség Portu-

gália és Dánia esetében a bér-érvek alapján jelentős portugál bevándorlást valószínűsítene Dániába. Ezzel szemben a Dániában számbavett külföldi munkavállalók között a portugál nemzetiségűek aránya statisztikailag nem mutatható ki. (Dr. Nagy Katalin (KÜM): *Érvek a magyar munkaerő szabad áramlása mellett a kibővült Európai Unióban, kéziratban*).

- ²² Lehetséges, hogy ezek szórványos jelenségek, bár korábbi kutatásunkban elég sok hasonló esettel találkoztunk. Az interjúk szerint figyelemreméltó technikái alakultak ki a munkaügyi ellenőrzés félrevezetésének. (Lásd: Sik E: *Magyarok az osztrák munkaerőpiacon; in: A munkaerő migrációja és az Európai Unió, 1999*) A jelenlegi kutatás során is volt, aki közölte: a munkaadó kioktatta őket, mit mondhatnak az ellenőröknek; aki ezt nem tartja be, másnap már be se jöjjön.
- ²³ Az alkalmazásban állókon kívül (akik nemcsak a lehető legalacsonyabb bért kapják, de akik után a munkáltató semmilyen adót és járulékot nem fizet) újabban megkülönböztetik a turistaként az országba érkező, s ott munkát végzők két másik csoportját: a javító szolgáltatásokat végzőket (Arbeitstourismus, vagy Handelstourismus) és az illegálisan kereskedőket (Traiding tourists) (The free movement of persons... 2000. ápr.) Valamennyi nem legális formát az tartja fenn, hogy van irántuk kereslet.
- ²⁴ Az Olasz Nemzetközi Szociológiai Intézet széleskörű kutatás eredményeként kimutatta, hogy az Európát nemzeti államokká felosztó számtalan országhatár ellenére a határok jó része már nem átjárhatatlan; a városok, régiók, a kultúrák egyre jobban integrálódnak. (A Gasparini et al: *Borders in Europe How life is lived in border towns, border regions and border cultures, ISIG magazine, Trimestrall, N.4, Dec 1999-Febr. 2000, Gorizia, Italy*)
- ²⁵ A nemzetközi ingázást a gyors közlekedés lehetőségein, a többnyire létező vízummentességen túl a nyelvismeret nagyban elősegíti. Ez teszi relatíve egyszerűvé Belgium, Hollandia, Luxemburg, Franciaország, Svájc, Olaszország és Németország határmenti régióiban élők számára a határon túli munkavállalást. Az olasz Nemzetközi Szociológiai Intézet már idézett felmérése szerint a határrégiók városaiban a lakosság mintegy 32-48-49%-a beszéli a szomszédos ország nyelvét; további jelentős csoportjai egyéb idegen nyelveket is. (A felmérésben a tól-ig határok a különböző népességszámú városok csoportjait jelentik.)
- ²⁶ Fazekas Károly – Köllő János – Neumann László – Tóth András: *Relokáció: a munkahelyek áttelepülése Nyugat-Európából Magyarországra Európai Tükör Műhelytanulmányok 59, A Miniszterelnöki Hivatal Integrációs Stratégiai Munkacsoportja kiadványa, Bp. 1999.*
- ²⁷ A Magyarországon dolgozó EU-állampolgárok. A kutatást Simonyi Ágnes vezette.